

УДК [94:316.4.063.7] (477.54) “1933”

І. В. Чернікова

НИЩЕННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ХАРКІВЩИНІ (1933 р.)

У статті досліджуються репресії серед музейних співробітників Харківщини у 1933 р., розкриваються статті обвинувачення та хід тогочасних подій. Простежуються наслідки репресивних акцій у контексті пам'яткоохоронної справи.

Ключові слова: музейна справа, репресії, збереження культурної спадщини, пам'яткоохоронний рух.

В статье исследуются репрессии среди музейных сотрудников Харьковщины в 1933 г., раскрываются статьи обвинения и ход тех событий. Прослеживаются последствия репрессивных акций в контексте памятничоохранного дела.

Ключевые слова: музейное дело, репрессии, сохранение культурного наследия, памятничоохранное движение.

In the article repressions are investigated among museum employees to Kharkiv Region in 1933, the articles of prosecution and course of that time events open up. The consequences of repressive actions are traced in the context of monument preservation movement.

Key words: museum business, repressions, economies of cultural heritage, monument preservation movement.

Постановка⁵²проблеми. Показником культурного рівня будь-якої держави є ступінь збереження культурної спадщини, підтримка діячів пам'яткоохоронної справи. Процеси ліквідації музейних установ, фізичне винищення їх співробітників на Харківщині у 1933 р. є свідченням наступу тоталітарного режиму на культурні здобутки регіону. Цей процес викликає науковий інтерес в умовах демократичного розвитку суспільства, тенденції збереження культурної спадщини.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні дослідники чималу увагу приділяють висвітленню трагічних біографій відомих музеєзнавців та учасників пам'яткоохоронного руху Харківщини. Масштабне висвітлення трагедії репресованих подають монографії та колективні праці С. Білоконя, В. Даниленка, Г. Касьянова, Ю. Шаповала та інших науковців [1 – 6].

На окрему увагу заслуговують збірник матеріалів “Репресоване краєзнавство (20–30-і роки)” [7]; серії книг “Реабілітовані історією” [8 – 10] та “Репресоване відродження” [11]. У поданих роботах на основі розсекречених матеріалів та спогадів репресованих висвітлюються мас-

штаби сталінського терору серед представників наукової інтелігенції та громадськості.

Мета статті – дослідити наступ тоталітарного режиму на музейну справу Харківщини у контексті проведення репресій серед музеєзнавців.

Виклад основного матеріалу. У 1932-1933 рр. Й. Сталін розпочав послідовний наступ на ленінську політику коренізації, у тому числі українізацію та її значні досягнення, зокрема й у музейній справі. Саме на цей період припадають масові репресії діячів науки, культури, пам'яткоохоронців Харківщини. Зазначимо, що до “сталінських репресій” належать вироки про позбавлення волі в таборі за ст. 54 (п. 1–14) КК УСРР 1927 р. та ідентична ст. 58 (п. 1–14) КК РСФРР про контрреволюційні та інші особливо небезпечні державні злочини [9, с. 722–724].

Представники інтелігенції, музеєзнавці стали об'єктом показових політичних процесів. Радянська влада наприкінці 1920-х рр. була досить нігілістично налаштована у відношенні до пам'яток УСРР, а часто і взагалі ворожо – до української культури. У результаті музейна справа в умовах тоталітарної влади на території УСРР набувала небезпечного політичного забарвлення. Офіційні радянські ідеологи ква-

ліфікували її як вияв місцевого “буржуазного націоналізму”.

За спогадами проф. Д.П. Гордєєва, після самогубства Наркома освіти М. Скрипника на Харківщині створилася складна ситуація у зв'язку із загальним звинуваченням, що “за широкою спиною Скрипника” ховались українські націоналісти та контрреволюціонери [12, арк. 205]. Можливо, ця подія значною мірою послугувала приводом початку задалегідь запланованої “чистки” серед пам'яткоохоронців. Звичайно, у таких ідеологічних умовах постраждали й музейні співробітники, організатори та учасники громадських пам'яткоохоронних осередків, усі, чия творча праця суперечила адміністративно-командній системі радянського уряду. Зокрема, було визнано, що музейна справа перебувала переважно в руках “... організованих к. р. [контрреволюційних – Авт.] елементів, які поставили своїм завданням повалення диктатури пролетаріату”, а “українські та російські фашисти, монархісти, петлюрівці, генерали царської армії, колишні попи, поміщики, царські чиновники склали кадри музейних працівників на Україні” [13, арк. 198].

Наприкінці 1933 р. необґрунтованих звинувачень з боку органів Державного політичного управління (ДПУ) та арештів зазнали лідери музейної справи Харківщини, яких підозрювали у контрреволюційній діяльності. Справа щодо міфічної контрреволюційної організації “російсько-український фашистський блок” була розпочата та велася із загальним списком звинувачених, до якого потрапили 10 пам'яткоохоронців Харківщини: 1) співробітники Харківського художньо-історичного музею: завідувач В.М. Зуммер, завідувач відділом художнього мистецтва К.А. Берладіна, завідувач відділом прикладного мистецтва О.О. Нікольська, науковий співробітник відділу прикладного мистецтва О.Ц. Поплавський; 2) співробітники Харківського музею українського мистецтва: завідувач С.А. Таранушенко та працівники П.М. Жолтовський, Д.Г. Чукін; 3) науковий співробітник Інституту історії матеріальної культури проф. Д.П. Гордєєв; 4) завідувач музейною секцією в Управлінні науки НКО УСРР В.В. Дубровський; 5) науковий співробітник Книжкової палати УСРР Я.І. Стешенко [14, арк. 11]. Зв'язаний, за версією слідчих, з лєнінградською організацією українських націоналістів на чолі з В. Перетцом, цей блок мав свій керівний центр у Харкові і широку мережу периферійних груп (понад 40), що об'єднували близько ста музейних працівників і науковців [15, арк. 44].

Відповідно до виписки зі звинувачувального висновку та протоколів допитів, програмно-тактичними настановами цієї організації вважались: 1) об'єднання всіх націоналістичних сил з використанням легальних можливостей; 2) загарбання і використання посад у наукових закладах в інтересах організації; 3) ідеологічна обробка в контрреволюційному шовіністичному дусі і вербування нових членів в організацію з представників контрреволюційної націоналістичної інтелігенції (особливо старої професури та науковців); 4) боротьба за зміцнення націоналістичних ідей та відродження національної культури; 5) боротьба з марксизмом як інтернаціональною течією та пропаганда націоналістичних поглядів; 6) боротьба за збереження релігійних основ як зброї зміцнення національної державності; 7) саботаж і шкідництво в науковій та музейній роботі; 8) підготовка аспірантів та студентів як основної сили збройного повстання тощо [16, арк. 22; 17, арк. 38].

Уся ця справа була вигадана, а звинувачення були досить серйозними для того часу – підготовка збройного повстання з метою повалення радянського уряду. Зважаючи на “чистосердечні покаєння” всіх заарештованих, терміни позбавлення волі не перевищували 10 років, найчастіше залишаючи життя арештованим. Унаслідок жорстоких репресивних акцій керівники та ентузіасти музейної справи були засуджені до 3, 5 та 10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах. У жорнах репресій опинилися В.О. Бабенко, К.А. Берладіна, Д.П. Гордєєв, В.В. Дубровський, П.М. Жолтовський, В.М. Зуммер, О.А. Нікольська, О.Ц. Поплавський, С.А. Таранушенко, Д.Г. Чукін та інші [13, арк. 2, 15–220; 14, арк. 11, 15–17, 20–52; 15, арк. 9, 17–137].

Слідство над 10 харківськими музеєзнавцями тривало близько чотирьох місяців. Протягом жовтня та листопада 1933 р. були заарештовані всі колеги по музейній та пам'яткоохоронній справі. Усі заарештовані під час слідства перебували під вартою в одній будівлі спецкорпусу № 1 при ДПУ УСРР [17, арк. 51]. Навіть їхня реабілітація наприкінці 1950-х рр. відбулася старим загальним списком.

5 вересня 1958 р., після десятиріч несправедливості, нарешті відбувся розгляд справ щодо звинувачення харківських музеєзнавців. Було поставлено питання про відміну постанов судової трійки при Колегії ДПУ УСРР 1933 р. у відношенні до вищезгаданих осіб за недоказаністю складу злочину.

Висновки. Отже, на початку 1930-х рр. діяльність музейних співробітників Харківщини здійснювалася в атмосфері постійних кампаній

ідеологічної критики, звільнень з посад, арештів та незаконних репресій. Переслідувань зазнали більшість пам'яткознавців Харківщини. Кадровий розгром харківської школи музеєзнавців завдав великих збитків дослідженню пам'яток регіону, їх охороні та збереженню. Репресії серед ентузіастів пам'яткоохоронного руху призвели до згортання діяльності установ з охорони пам'яток, яку після 1933 р. було фактично заборонено.

Перспективи подальших досліджень полягають у висвітленні біографій діячів пам'яткоохоронного руху Харківщини 1920-х – початку 1930-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. Масовий терор, як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.) / С. Білокінь / НАН України, Інститут історії України. – К.: КНТ, 1999. – 448 с.
2. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – 176 с.
3. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-роки) / Г.В. Касьянов, В.М. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
4. Касьянов Г.В., Даниленко В.М., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті рр. / Г.В. Касьянов, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
5. Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні / Ю. Шаповал. – К.: Політвидав України, 1992. – 143 с.
6. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. Шаповал. – К.: Наук. думка, 1993. – 351 с.
7. Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / Ін-т історії України. Всеукраїнська спілка краєзнавців. Редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Рідний край, 1991. – 478 с.
8. Реабілітовані історією. – Київ – Полтава: Рідний край, 1992. – 401 с.
9. Реабілітовані історією. Сумська область: Книга 1. – Суми: ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2005. – 756 с.
10. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. – Ч. 1. – Київ – Харків: Оригінал, 2005. – 800 с.
11. Репресоване “відродження” / Упоряд. О.І. Сидоренко, Д.В. Табачник. – К.: Україна, 1993. – 399 с.
12. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р – 6452, оп. 3, спр. 658.
13. ДАХО. – Ф. Р – 6452, оп. 3, спр. 656.
14. ДАХО. – Ф. Р – 6452, оп. 2, спр. 2809.
15. ДАХО. – Ф. Р – 6452, оп. 3, спр. 657.
16. ДАХО. – Ф. Р – 6452, оп. 2, спр. 2803.
17. ДАХО. – Ф. Р – 6452, оп. 3, спр. 658.